

بازخوانی یک سند سیاقی: (صورت جمع و خرج مدرسه مبارکه وطن رشت)

سجاد حسینی^۱

مقدمه:

دوران سلطنت مظفرالدین شاه قاجار را باید یکی از درخشانترین اعهاد تاریخ فرهنگی ایران قلمداد کرد. مهمترین شاخصه این دوران، ظهور نهضت تأسیس مدارس سبک جدید است. در این خصوص درباره شاه قاجار، شخص شاه و صدراعظم متجددش، امین الدوله، پیشگام بودند.

از آنجایی که در دنیای قدیم، همه چیز قائم بر افراد بود و در این بین، پادشاه حرف نخست را می‌زد و سرنوشت تمامی امور به رأی و نظر شخص پادشاه بستگی داشت، می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که در صورت عدم نظر مساعد مظفرالدین شاه، تحقق این نوع از فعالیت‌های فرهنگی، غیر ممکن یا بسیار سخت می‌نمود.

مجدالاسلام کرمانی که خود نویسنده‌ای منتقد است، درباره مظفرالدین شاه قاجار چنین قلم فرسایی می‌کند: «مظفرالدین شاه مرحوم، طبعاً مایل به اصلاحات عصریه بود و دلش میخواست مملکت ایران هم مثل سایر ممالک عالم، متمدن و منتظم شود».^۲

به نظر می‌رسد زندگی در تبریز و آذربایجان و ارتباط با منطقه قفقاز و عثمانی، دسترسی به مطبوعات آزاد و منتقد آن سوی مرزها، روابط صمیمی با طبقه آزاد اندیش تجار و بازرگانان آذربایجان در دوران

۱. دانشجوی دکتری تاریخ محلی دانشگاه اصفهان. sajjad_hoseani@yahoo.com

۲. مجدالاسلام کرمانی، احمد، تاریخ انحطاط مجلس، اصفهان: دانشگاه اصفهان، ۲۵۳۶، ص ۱۶۳.

ولیعهدی و سفرهای متعدد فرنگ در زمان سلطنت، در شکل دادن به روحیات و عقاید مظفرالدین شاه، نقش داشته است.

دومین قهرمان تاریخی آن دوران که در سایه خواست و اراده او، جریان حوادث و رخدادهای فرهنگی ایران، مسیر متفاوتی را پیمود، امین‌الدوله است. امین‌الدوله مردی دانشمند بود و میدانست که ترقی مملکت بدون توسعه معارف، محال است. پس در نخستین گام، شروع به تأسیس مکاتب و مدارس به اسلوب جدید کرد. وی در این راه میرزا حسن رشیدی تبریزی را به مدد فراخواند و علم و تجربه میرزا حسن در کنار حمایت‌های امین‌الدوله، سعادت و نیک بختی ساکنان ممالک محروسه ایران را رقم زد.

امین‌الدوله همچنین به تأسیس انجمن معارف همت گماشت و این انجمن، روزنامه‌های به نام انجمن معارف منتشر ساخت. بدین ترتیب آنان «از کافه مسلمانان روی زمین استمداد و استعانت نمودند». این استمداد بی‌پاسخ نماند و «وطن‌پرستان ایرانی و سایر معارف‌پرستان دنیا، در هر نقطه‌های شروع کردند به دادن اعانه»^۱.

قدر مسلم آن است که در صورت عدم نظر مثبت مظفرالدین شاه و سپس امین‌الدوله، امکان گشایش حتی یک رشده نیز میسر نبود و میرزا حسن در سایه حمایت‌های این دو مقام عالی رتبه حکومتی، توانست ایده‌های فرهنگی خویش را در ایران پیاده کند. یکی از مدارس عهد مظفری که به مدد اعانات و کمک‌های خیرین ایرانی و غیر ایرانی مسلمانان راهاندازی شد، مدرسه وطن رشت بود.

مدرسه وطن رشت

حبیب‌الله خان لاوردی معروف به گاسپادین، پس از انحلال مدرسه شرافت مظفری در رشت، به تأسیس مدرسه وطن همت گماشت. مدرسه شرافت مظفری به سال ۱۳۱۷ هـ.ق. در زمان حکومت محمد ولی خان تنکابنی و به مدیریت میرزا نظام خان، در یکی از خانه‌های شهر رشت تأسیس گردید. بعدها محمد ولی خان تنکابنی توانست با جمع‌آوری اعانه، عمارت دو طبقه‌ای در محله سبزه میدان رشت دایر نموده، مدرسه را به آنجا منتقل سازد.

مدرسه وطن در محل مدرسه شرافت مظفری آغاز به کار کرد. در خصوص تاریخ تأسیس مدرسه وطن، نظرات گوناگونی وجود دارد. برخی سال ۱۳۱۹ هـ.ق. و برخی دیگر سالهای ۱۳۲۰ و ۱۳۲۱ هـ.ق. را سال تأسیس آن مدرسه میدانند. با وجود این، در یکی از شماره‌های روزنامه معارف مربوط به شوال ۱۳۱۸ هـ.ق، به نام مدرسه وطن رشت برمی‌خوریم. گاسپادین در راستای راه‌اندازی مدرسه وطن، از کمک‌های خیر معارف‌پرور باکوئی حاج زین‌العابدین تقی‌اف^۲ (پیوست ۳) بهره برد.^۳

۱. همان، ص ۱۶۶.

۲. برای اطلاعات بیشتر درباره شخصیت حاج زین‌العابدین تقی‌اف، ر.ک: حسینی، سجاد، زندگی و زمانه حاج‌زین‌العابدین تقی‌اف، «پایان‌نامه کارشناسی ارشد»، دانشگاه تهران، ۱۳۸۷، ص ۳۷-۷۰.

۳. اقبال قاسمی، پویا، مدارس جدید در دوره قاجاریه، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۷، ص ۳۸۵.

تقی‌اف، میلیونر صنایع نفت باکو، بخشی از فعالیت‌های خیرخواهانه خود را معطوف امور آموزشی کرده بود. تأسیس مدارس دختران مسلمان باکو^۱، تأسیس مدرسه فنی باغبانی مردکان^۲، حمایت مالی از مدارس مختلف در سرزمین‌های اسلامی و اعطای بورس تحصیلی^۳ برای داوطلبان ادامه تحصیل در اروپا، از جمله

۱. این مدرسه یکی از نخستین مدارس سبک جدید دختران مسلمان بود که به همت حاج زین العابدین تقی‌اف افتتاح شد. اخبار گشایش این مدرسه به زودی در سرزمین‌های اسلامی پیچید و مطبوعات ایرانی توجه ویژه‌ای را بدان مبذول داشتند. افتتاح این مدرسه آن قدر مهم و قابل توجه بود که مقامات بلند مرتبه ایران به هنگام مسافرت به شهر باکو، همواره از آن بازدید مینمودند. در این مجال، گزارشهای مربوط به بازدید مظفرالدین شاه از این مدرسه را مرور میکنیم. این بازدید در ۲۳ یا ۲۲ جمادی الثانی ۱۹۰۲ م. / ۱۳۲۰ هـ. ق. در بازگشت مظفرالدین شاه از سفر دوم فرنگستان صورت گرفت. اصلی‌ترین نکته مورد تأکید مظفرالدین شاه در این بازدید، تقید دانش آموزان مدرسه به دین و شریعت اسلام بود.

«اول پرسشی که اعلی‌حضرت اقدس شهریاری از شاگردان آن مدرسه فرموده‌اند: شما را در اینجا کلام الله درس می‌دهند و نماز و آداب دین می‌آموزند؟ جواب داد: بلی قربانت گردیم. به غیر از تحصیل قرآن و آداب نماز و صاحب قرآن، تدریس دیگر در اینجا نیست»: حبل‌المتین، شماره ۸، ۲۳ شعبان ۱۴۳۰ هـ. ق. / ۲۴ نوامبر ۱۹۰۲ م. و مظفری نمره ۲۲، ۱ رمضان ۱۳۲۰ هـ. ق.

مظفرالدین شاه ضمن این بازدید، از خدمات تقی‌اف به اسلام و مسلمانان، اظهار رضایت کرد:

«خطاب بنده نوازی به جناب حاجی زین‌العابدین آقا تقی‌اف فرمودند که جناب حاجی من از شما بسیار بسیار راضی هستم و شما در حقیقت به جهت دولت و ملت اسلام، بسیار زحمت کشیده و می‌کشید»: حبل‌المتین، شماره ۱۵، ۱۹ شوال ۱۳۲۰ هـ. ق. / ۱۹ ژانویه ۱۹۰۲ م. و تربیت، نمره ۲۷۱، ۶ رجب ۱۳۲۰ هـ. ق. / ۹ اکتبر ۱۹۰۲ م.

مظفرالدین شاه در سفرنامه دوم فرنگستان، این بخش از سفر خود را چنین شرح می‌دهد:

«جمعه ۲۲ جمادی الاخره ... مدرسه حاج زین‌العابدین عمارت دو مرتبه، بود دو گالری داشت. پله‌های یشم نمائی داشت. سه اطاق طرف راست؛ یکی مسجدشان بود، منبر و کتابی داشت. برای نماز و ترتیبات مذهبی‌شان به سیف السلطان فرمودیم تحقیق کند. عرض کرد هفتاد نفر مسلمان در این مدرسه درس میخوانند، هفت نفر معلم دارند، سالی یازده هزار منات مخارج اینجاست که حاجی زین‌العابدین می‌دهد. سالونی در طبقه بالا بود که گل چیده بودند و دخترها در پشت گل میخواندند. دخترها از هفت سال تا چهارده سال هستند. بعد از تماشای آنها، نشانی هم به حاجی زین‌العابدین مرحمت فرمودیم و سوار شدیم». قاجار، مظفرالدین شاه، دومین سفرنامه مظفرالدین شاه به فرنگ، تهران: کاوش، ۱۳۶۲، ص ۱۴۳.

۲. تقی‌اف در سال ۱۸۹۵ م. / ۱۳۱۲ هـ. ق. مدرسه زراعتی در قصبه مردکان باکو تأسیس کرد. این مدرسه امکان تحصیل پنجاه دانش آموز روستایی را فراهم میکرد. این دانش‌آموزان علاوه بر فراگیری زبان‌های ترکی آذربایجانی و روسی، کشاورزی و باغداری را نیز به صورت علمی یاد میگرفتند. تقی‌اف برای بنای ساختمان این مدرسه، حدود ۳۱ هزار و ۲۴۰ منات خرج کرد. هزینه سالانه آن نیز پنج هزار منات بود. (Нәриманов, ۱۹۹۳, ۱۸)

قصبه مردکان در شمال شرقی شبه جزیره آیشرون واقع است. واژه مردکان از دو کلمه «مرد» و «کان» تشکیل شده که اولی نام قبیله‌ای است و دومی به مفهوم مسکن و محل زندگی است. پس مردکان به معنای محل زندگی «مردان» است. (Мәммәдов, ۱۹۶۹, ۱۷)

۳. بخش قابل توجهی از ثروت تقی‌اف، در راه اعطای بورس‌های تحصیلی برای داوطلبان تحصیل در خارج صرف گشت. بیشتر این داوطلبان از جوانان مسلمانی بودند که دوره ابتدایی تحصیلات خود را گذرانده بودند و حال برای ادامه تحصیل در مدارس عالی اروپایی تقاضای بورس تحصیلی مینمودند. نحوه دریافت این بورس بسیار آسان

مهم‌ترین فعالیت‌های او در این عرصه به شمار میرفت.

بسیاری از مدارس ایران در اواخر قرن نوزده م. و اوایل قرن بیست م. از کمک‌های بیدریغ تقی‌اف بهره‌مند می‌شدند. تقی‌اف با سردمداران نهضت مدرسه‌سازی ایران در عهد مظفری، مانند امینالدوله و میرزا حسن رشیدی، ارتباط تنگاتنگی داشت^۱ و کمک‌های مالی وی برای احداث مدرسه وطن رشت، از نتایج همین روابط بود.

کمک‌های تقی‌اف به مدرسه وطن رشت، به دو صورت نقدی و جنسی ارسال می‌گردد. بنابر آنچه در صورت جمع و خرج مدرسه وطن رشت آمده، «جناب حاجی زین‌العابدین آقا تاجر بادکوبه (مُبل) مدرسه را کاملاً مرحمت فرموده‌اند، مع دو صندوق کتاب همه رقم که قیمت آن با کرایه و مصارف، زیاده از یک هزار منات روسی است، تقریباً ششصد تومان»^۲.

حبیب‌الله خان لاوردی، مدیر مدرسه وطن، طی نامه‌ای به تقی‌اف، از دریافت ۹۱۴ جلد کتاب اهدایی وی به این مدرسه خبر می‌دهند: «۹۱۴ جلد کتاب ارسالی حاجی زین‌العابدین تقی‌اف را تحویل گرفتیم. این کتاب‌ها عبارتند از:

۱. ترجمه کتاب آخوند یوسف طالب زاده^۳ با عنوان تربیت نساوان، ۱۲۰ جلد؛
۲. ترجمه از کرلو، ۱۲۰ جلد؛
۳. کتاب نادر شاه افشار نریمان بیگ نریمان‌اف^۴، ۱۰۰ جلد؛

بود. متقاضی می‌توانست تنها با نوشتن یک نامه درخواست، هزینه لازم برای ادامه تحصیل خود را از میلیونر گشاده دست باکو دریافت کند.

۱. ارتباطات رشیدی و تقی‌اف، به دوران فعالیت‌های آموزشی وی در ایروان باز می‌گردد. وقتی خبر احداث مدرسه ایرانی رشیدی در این شهر به گوش تقی‌اف می‌رسد، وی قبل از دیگران، کمک‌های مالی خود را بدان سو سرازیر میکند و مخارج تحصیل چند دانش‌آموز بیضاعت را تقبل مینماید. کمک‌های تقی‌اف به رشیدی بعد از برچیده شدن مدرسه رشیدی ایروان و آغاز فعالیت‌های وی در تبریز ادامه می‌یابد. مدرسه رشیدی تهران نیز از کمک‌های مالی تقی‌اف بی بهره نمی‌ماند. وی حدود پنج هزار منات معادل دو هزار تومان در اختیار تاجری به نام حاج محمد اسماعیل قرار می‌دهد و مقرر میکند که سود حاصل از این پول، جهت فعالیت‌های مدرسه رشیدی تهران خرج گردد. خرید و ارسال وسایل آموزشی و لوازم التحریر، از دیگر مساعدت‌های تقی‌اف نسبت به این مدرسه بود. ر.ک: آرشبو مرکز اسناد وزارت امور خارجه، ۱۳۱۷ ه.ق.، کارتن ۱۸، پرونده ۱.

۲. روزنامه مظفری، نمره ۱۹ ه.ق / ۱۵ رجب ۱۳۲۰ ه.ق

۳. آخوند یوسف طالب زاده (۱۸۷۷-۱۹۲۲ م. / ۱۳۴۱-۱۲۹۴ ه.ق.). یوسف زاده برادر بزرگ عبدالله شایق شاعر معاصر جمهوری آذربایجان است. وی بعد از آموختن علوم دینی در تفلیس و مشهد، در سال ۱۹۰۰ م. / ۱۳۱۸ ه.ق. موفق به کسب مجوز فعالیت به عنوان قاضی، واعظ، مدرس و پیش‌نماز شد و از سوی اداره دینی مسلمانان ماورای قفقاز، به مقام آخوندی مسجد شاه عباس تفلیس تعیین گشت.

۴. نریمان نریمان‌اف (۱۸۷۰-۱۹۲۵ م. / ۱۳۴۳-۱۲۸۷ ه.ق.) فعال سیاسی، نویسنده، ناشر و پزشک مشهور، تحصیلات ابتدایی را در مدرسه دینی تفلیس آغاز کرد؛ سپس در یکی از روستاهای منطقه بورچالی تفلیس به شغل معلمی پرداخت. در ۱۸۹۱ م. به باکو رفت و فعالیت‌های گسترده خود را آغاز کرد. او در سال ۱۸۹۱ م. نخستین قرائت‌خانه عمومی را برای مسلمانان باکو تأسیس نمود و کتاب نادر شاه را در ۱۸۹۹ م. نگاشت. بعد از هشت، سال

۴. صرف و نحو (گرامر) ترکی آخوند یوسف طالب زاده، ۲۰۰۰ جلد؛

۵. کمدهی نجف بیگ وزیراف^۱، ۳۰۰۶ جلد؛

۶. مجموعه یازده رساله عربی، ۳۴ جلد؛

۲۶ جمادی الاول ۱۳۲۰ هـ ق. / ۱۸ آگوست ۱۹۰۲ م. «

(Китаби-нимэм эр-ричал тэглэ эл-чибал, с 119.)

روزنامه معارف نیز از اهدای چهل جلد کتاب از سوی تقی‌اف به مدرسه وطن رشت و دیگر مدارس مظفری خبر می‌دهد:

«در این هفته از طرف حاجی زین‌العابدین تقی‌اف که از معارف تجار با اعتبار و اعیان و اخیار شهر بادکوبه و از جمله طالبان تربیت و هواخواهان عالم انسانیت است، موازی یک صندوق کتاب برای مدارس و مکاتب ملیّه مظفریه به اداره معارف رسیده که حاوی ۸۳۳ جلد کتاب موسوم به کلید ادبیات جزء اول مجموعه حکایات نثریه و نظمیه است که برای دبستانیان به لسان فارسی تربیت شده از آثار خیریه ناظر مکتبخانه روسی و مسلمان شهر بادکوبه سلطان مجید غنی‌زاده^۲ و معلم لسان ترکی علی اسکندر جعفرزاده^۳ ... خرج مشارالیه،

نمایشنامه نادر شاه او اجازه اجرا پیدا کرد. در ۱۹۰۲م. وارد دانشگاه نورووسیا ادسا شد و در رشته پزشکی مشغول به تحصیل گردید. وی برای اجرای تئاتر، به باغچه‌سرای رفت و در آنجا با اسماعیل بیگ گاسپرالی آشنا شد. نریمان‌اف فعالیت‌های سیاسی خود را از دوران تحصیل در ادسا آغاز کرد و بعد از تعطیل شدن دانشگاه توسط حکومت تزاری، به باکو بازگشت و وارد حزب سوسیال-دموکرات همت شد. وی با انقلاب مشروطه ایران رابطه داشت و از بنیان‌گزاران حزب اجتماعیون و عامیون بود. نریمان‌اف بعد از اعلام حکومت جمهوری شوروی آذربایجان، ریاست این حکومت را بر عهده گرفت. ر.ک:

(Azərbaycan xalq cümhuriyyəti ensiklopediyası, 2005, 258)

۱. نجف بیگ وزیراف فرزند فتحعلی بیگ در سال ۱۸۵۴م. در شوشا به دنیا آمد و در سال ۱۹۲۶م. در قصبه «چوخور یورد» شماخی درگذشت. وی از فعالان اجتماعی و فرهنگی جمهوری آذربایجان در اواخر قرن ۱۹م. و اوایل قرن ۲۰م. بود. وزیراف خالق کمدهی‌های متعددی چون «شکلی از تربیت خانوادگی» (۱۸۹۰م.)، «اسمش هست، خودش نیست» (۱۸۹۱م.)، «پهلوانان زمانه» (۱۹۰۰-۱۹۸۹م.) و... است. وی با خلق این آثار، انقلابی در صنعت کمدهی جمهوری آذربایجان به وجود آورد. ر.ک:

(Azərbaycan xalq cümhuriyyəti ensiklopediyası, 2005:430)

۲. سلطان مجید غنی‌زاده، فرزند حاجی مرتضی، در سال ۱۸۶۶م. در شماخی زاده شد و در سال ۱۹۳۷م. در باکو چشم از جهان فرو بست. این نویسنده و مترجم آذری، پس از انقلاب ۱۹۰۷-۱۹۰۵م. روسیه به جریان «اتحاد اسلام» پیوست. وی در ۱۹۱۸م. عضو شورای ملی جمهوری دموکراتیک آذربایجان شد. چندی بعد به عنوان یکی از اعضای سرشناس و برجسته حزب «اتحاد»، به مخالفت با حزب حاکم «مساوات» پرداخت. او در اواخر قرن ۱۹م. به تألیف کتب درسی جهت تدریس در زبان‌های روسی، فارسی و ترکی پرداخت. «اصطلاح آذربایجان» (۱۸۸۹م.)، «معلم زبان روسی» (۱۸۹۶م.) و «کلید ادبیات» (۱۹۰۰م.) از جمله آن آثارند. غنی‌زاده کتاب کلید ادبیات را با همکاری علی اسکندر جعفرزاده تألیف نمود. ر.ک:

(Azərbaycan xalq cümhuriyyəti ensiklopediyası, 2005::150-149)

۳. علی اسکندر جعفرزاده، فرزند حاجی بابا در سال ۱۸۷۵م. در باکو متولد گشت و در سال ۱۹۴۱م. در این شهر

خارج حمل و نقل تارشت کتاب‌های مزبوره را هم از خود متحمل شده و آن‌ها را در ۲۱ بسته به اسم ۲۱ مدرسه از مدارس ملیّه مظفریه به رشت فرستاده است که به معلّمین بی‌استطاعت مجّاناً داده شود.^۱ همزمان با تأسیس مدرسه وطن رشت، محمد ولی خان تنکابنی،^۲ حکومت گیلان را در اختیار داشت؛ به این دلیل در منابع مختلف چون سند سیاقی «صورت جمع و خرج مدرسه وطن رشت» و شماره ۲۲ (سال نهم) روزنامه حبل‌المتین، از او به عنوان مؤسس، سرپرست و حامی این مدرسه یاد شده است: «این مدرسه [مدرسه وطن] روز به روز ترقی کرده، چنانچه تفصیل تعمیر مدرسه و سرپرستی‌های امیر اکرم [محمد ولی خان تنکابنی] را سابقاً عرض نمودهام. به واسطه تعمیر عمارت مدرسه، مبلغی زیر قرض است امیر اکرم تدارک نموده‌اند که قروض آن عجلتاً داده شود. یقین است از آن بعد، تعمیر مدرسه را نیز تکمیل خواهند نمود. امیر اکرم توجه تام در افتتاح مدارس و ترقی تعلیم ملی دارند. افسوس فساد اخلاق که بر عامه ملت سرایت کرده، مانع از پیشرفت این مقصود مقدس گردیده است. مدیر مدرسه وطن که به حسن سلیقه و حسن سلوک و حسن اطوار نامزد است، مورد همه گونه مراحم امیر اکرم بوده و میباید که^۳ به نظر میرسد مدتی نیز کفالت مدرسه وطن بر عهده فتح‌الله اکبر سردار منصور^۴، بیگلر بیگی رشت، بوده است، چرا که در توضیح یکی از تصاویر روزنامه فیوضات چاپ باکو میخوانیم: تصویر معلّمین و شاگردان مدرسه میرزا حبیب‌الله که در بلده رشت ایران، به کفالت سردار منصوردائر شده است»^۵ (پیوست) ۲ روزنامه فکاهی آذربایجان نیز کاریکاتور شماره ۱۶ خود را به مدرسه وطن رشت اختصاص داده است.

درگذشت. او از شخصیت‌های فرهنگی و اجتماعی آن دوران جمهوری آذربایجان بود. کلید ادبیات که با همکاری سلطان مجید غنی‌زاده نگاشته شد و نگاهی به احوال مصلح‌الدین سعیدی شیرازی و کتاب گلستان از جمله مهم‌ترین آثار او است. ر.ک:

(Azərbaycan xalq cümhuriyyəti ensiklopediyası, 2004, 281-2)

۱. روزنامه معارف، نمره ۷۲، ۲۴ شوال ۱۳۱۸ هـ ق
۲. محمد ولی خان تنکابنی سپهدار اعظم، دارای القاب متعددی بود که از آن جمله میتوان به «امیر اکرم»، «سردار اکرم»، «نصرالسلطنه» و... اشاره داشت. وی در سال ۱۳۱۷ هـ ق. حاکم گیلان شد و حکومتش چهار سال و چهار ماه طول کشید. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: بامداد، مهدی، تاریخ رجال ایران قرون ۱۲-۱۳-۱۴، ج ۴، تهران: زوار، ۱۳۴۷، ص ۱۷-۲۴.
۳. روزنامه حبل‌المتین، سال نهم، ش ۲۲، ۶ ذی‌حجه ۱۳۱۹ هـ ق / ۱۷ مارس ۱۹۰۲ م.
۴. وی بعد از مرگ عمویش، به بیگلربیگی گری رشت نائل شد. در سال ۱۳۲۰ هـ ق. که مظفرالدین شاه از راه رشت عازم اروپا بود (سفر دوم فرنگ)، چون در این ایام لقب سرداری خیلی معمول شده بود، فتح‌الله خان که قبلاً به القاب بیگلربیگی، سالار افخم و سالار اعظم نائل شده بود، برای گرفتن لقب سرداری دوازده هزار تومان به مظفرالدین شاه پیشکش داد و ملقب به سردار منصور گردید. وی در اولین هیئت دولتی که پس از فتح تهران و خلع محمد علی شاه در سال ۱۳۲۷ هـ ق. بدون نخست‌وزیر تشکیل یافت، به سمت وزارت پست و تلگراف منصوب گردید. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: همان، ج ۳، ص ۵۱-۵۳.
۵. روزنامه فیوضات، نمره ۲۷، ۲۲ شعبان ۱۳۲۵ هـ ق / ۱۸ سپتامبر ۱۹۰۷ م.

در این کاریکاتور تصویر فردی در حال بلعیدن میوه‌های به نام «مدرسه وطن» کشیده شده و در ذیل آن چنین آمده است:

«مدرسه وطن واقعه در رشت که از پول ملت بنا شده، سردار منصور بلع مینماید»^۱ (پیوست ۴)
چنین اوضاع ناگواری باعث شد تا مدرسه وطن در سال ۱۳۲۶ هـ.ق. گرفتار تنگنای مالی گردد و بیشتر محصلین خود را از دست دهد. تشکیل کمیته مجاهدین گیلان در محل این مدرسه، فرصتی بود تا از آن برای تأسیس دفتری در جمع‌آوری اعانه، جهت راهاندازی مجدد این مدرسه استفاده شود. از طرف دیگر، حبیب‌الله خان گاسپادین چون خود را در اداره مدرسه ناتوان دید، از حاجی زین‌العابدین تقیاف درخواست کمک نمود.

سرشناسانی مانند سپهدار، مدیرالملک و معین همایون برای کمک به این مقصود، هیئت معارفی تشکیل دادند. افراد علاقه‌مند و فاضل مانند شیخ عبدالعلی مؤید کرمانی، شیخ محسن، سید ابوالقاسم شریفزاده، میرزا یحیی کرمانی، مسیو محمد تقی یحیائی، طالش خان و میرزا حسن خان ناصر جهت تدریس در این مدرسه استخدام شدند. متأسفانه پایان غم‌انگیز این مدرسه با تمام شدن اعانات جمع‌آوری شده و بروز اختلافاتی در میان کارکنان مدرسه آغاز شد و سرانجام کار آن به انحلال کشید.^۲

بازخوانی نسخه سیاقی:

مدرسه متبرکه وطن رشت
صورت
جمع و خرج مدرسه مبارکه وطن که از آثار دولتخواهانه جناب مستطاب ... آقای نصر السلطنه سردار معظم حکمران مملکت گیلان و مضافات دام اجلاله العالی تأسیس یافته و رجال با همت محترمین با حمیت همراهی و اعانت
۱۹۳۷ تومان نموده‌اند بقرار شرح ذیل است
۱۶۵۴ تومان و ۵ هزار دینار

۱. روزنامه آذربایجان، ش ۱۶، ۲۲ شعبان ۱۳۲۵ هـ.ق / ۱۹۰۷ م.

۲. از مکان این مدرسه در راهاندازی مدارس مانند رشديه، شمس، احمدی و شاهپور استفاده گردید. این محل چند سالی نیز تا پیش از ساخته شدن بنای فعلی اداره آموزش و پرورش گیلان، محل اداره فرهنگ گیلان بود و آن‌گاه جای آن به مدرسه عنصری اختصاص یافت. سرانجام به سال ۱۳۴۸ هـ.ش. سرلشکر عطاپور، شهردار وقت رشت، این بنا و نیز همه ساختمانهایی را که در امتداد آن، ضلع باختری باغ را فرا گرفته بود، به منظور توسعه باغ سبزه میدان خراب کرد: کتاب گیلان، ج ۳، به سرپرستی ابراهیم اصلاح عربانی، تهران: گروه پژوهشگران ایران، ۱۳۷۴، ص ۴۸۰.

اعلی حضرت قدر قدرت قوی شوکت شاهنشاهی، خلد الله ملکه و سلطانه										
۲۰۰ تومان										
۱۴۵۴ تومان و ۵ هزار دینار										
۱۲۵۵ تومان					۱۹۹ تومان و ۵ هزار دینار					
حضرت اشرف اتابیک اعظم ۱۰۰ تومان	جناب امیر بهادر چنگ ۵۰ تومان	جناب حکیم الملک ۵۰ تومان	جناب امین الدوله ۵۰ تومان	مدحه السلطنه کارگزار ۲۰ تومان	بهاء الملک ۱۳۲ تومان و ۵ هزار دینار	معین الممالک ۲۰ تومان	میرزا عبدالله خان ۱۰ تومان	جناب شمس الملک ۳۰ تومان	دبیر السلطان ۲۰ تومان	موتق الملک ۱۵ تومان
رئیس بانک استقراضی ۲۰۰ تومان	رئیس راه شوشه انزلی ۵۰ تومان	رئیس بانک استقراضی ۲۵ تومان	قونسول روس ۲۵ تومان	امیر آخور ۵ تومان	محبوب السفراء ۷ تومان	نجدالدوله ۵ تومان	میرزا ربیع ۵ تومان	عمید السلطنه ۵۰ تومان	مؤید السلطنه ۱۰ تومان	محتشم الملک ۴۰ تومان
مدیر الملک ۱۰۰ تومان	سالار افخم ۵۰ تومان	منظم دیوان ۲۰ تومان	جناب ظہیرالدوله ۵۰ تومان	میرزا سیدحسن خان ۳ تومان	احتشام دیوان ۵ تومان	ملک الطیاء ۵ تومان	میر پنج ۲ تومان	عمید السلطنه ۵۰ تومان	مؤید السلطنه ۱۰ تومان	محتشم الملک ۴۰ تومان
مدیر الدوله ۵۰ تومان	منظم السلطنه ۲۵ تومان	منجم باشی ۵۰ تومان	معین السلطنه ۱۰۰ تومان	مدیر الاعیان ۳ تومان	مقتدر الممالک ۳ تومان	حاجی مستشار ۵ تومان	معاون دیوان ۱۵ تومان	مدیر الدوله ۵۰ تومان	منظم السلطنه ۲۵ تومان	منجم باشی ۵۰ تومان
۲۸۲ تومان و ۵ هزار دینار										
۹۴ تومان					۲۸۲ تومان و ۵ هزار دینار					
خان باباخان ۵ تومان	کمال الوزاره ۵ تومان	امین التجار ۵ تومان	مشیر دیوان ۱۴ تومان	شیردل خان ۵ تومان	میرزا سید حسین ۵ تومان	تجارتبریز ۱۵ تومان و ۵ هزار دینار	تجار رشت ۲۲ تومان و ۱ هزار دینار	تجار ارامنه ۱۲۹ تومان	کربلانی تقی ۴ تومان	حاجی آقا ۱ تومان
افتخارالتجار ۵ تومان	شریف العلماء ۳ تومان	حاجی محمد اسماعیل ۵ تومان	شریف الممالک ۲ تومان	صدیق الرعایاء ۱۰ تومان	محمد آقا ۱۵ تومان	آقا جواد ۵ هزار دینار	مشهدی غلامعلی ۱ تومان	آقا سید ابراهیم ۱ تومان	مشهدی علی ۴ هزار دینار	شخصی ۱ تومان و ۵ هزار دینار
معاون التجار ۲ تومان	میرزا ابوطالب ۵ تومان	حاجی داود و سید اصغر ۳ تومان	میرزا سید یحیی ۵ تومان	آقا سیدیاقر ۲ تومان	آقا فرج الله ۱ تومان	حاجی تقی ۴ تومان	عیال ثقه الملک ۳ تومان	میرزا جعفر ۱ تومان و ۵ هزار دینار	ایضاً علاوه جمع فوقی که مزید میشود	
جناب حاجی محمد ابراهیم تاجر تبریزی مقیم علیه اسلامبول ۱۰ تومان	رئیس بانک روسی در رشت ۵۰ منات روسی	جناب حاجی زین العابدین آقا تاجر بادکوبه (مُبل) مدرسه را کاملاً مرجمت فرموده اند، مع دو صندوق کتاب همه رقم که قیمت آن با کرایه و مصارفه، زیاده از یک هزار منات روسی است، تقریباً ششصد تومان.								